

Artikel uit het bulletin van de
Antwerpse Vereniging voor Bouwhistorie en Geschiedenis*

(*vzw opgericht in 1963, tot juni 2007 Antwerpse Vereniging voor Bodem en Grotonderzoek)

Maclot, P., 'Een 16de-eeuwse wandschildering van Bijbelse teksten ontdekt in het pand "Adam & Eva", St.-Jorispoort nr. 28', *Bulletin van de Antwerpse vereniging voor bodem- en grotonderzoek*, 1985/4, 13–18.

Download van: <http://www.avbg.be/bulletin.html>
Contact: <http://www.avbg.be/contact.html>

© 2008-2009 Tim Bisschops & Antwerpse Vereniging voor Bouwhistorie en Geschiedenis vzw. Tekst en afbeeldingen strikt voor persoonlijk gebruik. Publiek of commercieel gebruik enkel mits schriftelijke toestemming van het bestuur van de AVBG.

ANTWERPSE VERENIGING VOOR
BODEM- EN GROTONDERZOEK
BULLETTIN : 1985 / N° 4

JULI 1 AUG.

TWEEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

EEN 16DE-EEUWSE WANDBESCHILDERING VAN BIJBELSE TEKSTEN ONTDEKT IN HET PAND "ADAM & EVA", ST.-JORISPOORT NR. 28.

Vinden zonder zoeken ...

De mooie meidagen zijn voor velen een aanleiding om enkele steeds uitgestelde karweitjes op te knappen. In oudere panden durft het wel meer voorvallen, dat zich dan onverwachte ontdekkingen voordoen, aangename en minder aangename ... Zo verging het ook de heer G. Scheeres, bij de onschuldige aanpak van de verdieping boven zijn antiekwinkel aan de St.-Jorispoort. Totaal onverwacht kwamen daar onder het oude behang en de verflagen van jaren een reeks heuse 16de-eeuwse muurschilderingen te voorschijn, die bovendien in hun soort tot nog toe vrij uniek bleken te zijn als document voor het Antwerpse burgerhuisinterieur.

Dit konden wij althans vaststellen bij ons bezoek ter plaatse, toen de heer R. Tijs van het Centrum voor Monumentenzorg van de Stad Antwerpen ons erbij riep, nadat hij via stadsgids G. Van Cauwenbergh was gecontacteerd door een enthousiaste vriend des huizes van de heer Scheeres.

Iedereen kent het bollenwinkeltje-aan-de-Leopoldplaats, met zijn unieke midden 19de-eeuwse winkelpui, dik in de blinkende lakverf, de charmante bediening zo "zoet" als de kleurige snoepjes. De meesten kennen ongetwijfeld ook de zeer gedistingueerde juwelierszaak Ruys iets verderop, waarvan de uitzonderlijke Art-Nouveau winkelinrichting en uitstalraam in rijkelijk gesculpteerd en vernist hout, geslepen glas en gedreven metaal het te koop aangeboden goud en edelgesteente bijna doen vergeten ...

Wel, iets of wat verdrongen tussen deze twee "monumenten" in staat het pandje waarin de hier beschreven ontdekking werd gedaan. Op zijn beurt krijgt het nr. 28 dus een plaats in de rij van "monumenten", in dit geval als document van 16de-eeuwse interieurdecoratie.

De kontekst ...

Een boeiende vondst mag nooit een excuus zijn om de rest van een gebouw niet te bekijken. In dit geval was de ontdekking van muurschilderingen er voor ons de aanleiding toe, op uitnodiging van de eigenaar, geheel dit pand aan een kort onderzoek te onderwerpen, en hoewel natuurlijk de meeste details bestopt zijn, toch levert zoiets telkens een aantal nuttige gegevens op.

De gevels verraden een 16de-eeuwse kern. Aan de zijde St.-Jorispoort nr. 28 bestaat de gevel op de begane grond en de insteekverdieping uit drie traveeën, en hogerop uit twee, zoals ook geheel de gevelzijde Schermersstraat nr. 39. Een stevige bepleistering verbergt de oorspronkelijke raamomlijstingen, maar ankers geven de roosteringen aan. De daken zijn met de tijd van vorm aangepast, het oorspronkelijke uitzicht van punt- of trapegevel gewijzigd tot lijstgevel.

Binnenin toont het gebouwtje een mogelijk nog redelijk gaaf bewaard voorbeeld van het veel voorkomend 16de-eeuws woon- winkelhuistype waarmee ook de gevels corresponderen. Het merendeel van het muurwerk en de roosteringen en bijna geheel de spiltrap zijn nog bewaard, en ook van de decoratieve afwerking is duidelijk nog heel wat overgebleven onder een bescherming van verf en bepleistering.

De oorspronkelijke structuur duidt op een tweeledig gebouwtje van voor- en

achterkamer met centraal gesitueerde wenteltrap als scharnierpunt. De functiescheiding van commercieel uitgebaat voorhuis -kelder, gelijkvloers en insteek- en meer achterin gelegen woongedeelte met sanitaire voorzieningen is met de tijd door gebruikswijziging vervaagd.

De onderkeldering bestaat uit een tongewelf dwars op de straatgevels en is -vermoedelijk pas later- aan beide kanten vergroot met een extra-keldertje onder de straat. De oorspronkelijke toegangstrap van de -vroeger lager gelegen- St.-Jorispoortbestrading naar de kelder toe zit er nog, gesitueerd in de linkertravee van de gevel aan de kant van de St.-Jorispoort. De keldervloer is zoals gewoonlijk een beetje opgehoogd geweest, dit met allerlei herbruik van bak- en natuursteen, waaronder ook het boogelement van een geprofileerde schoorsteen van het gotische type.

Het gelijkvloers verraadt onder de bepleistering de structuur van de roostering: drie vakken evenwijdig met de gevel aan de kant van de St.-Jorispoort en twee vakken loodrecht op de gevel aan de kant van de Schermersstraat. De profilering der balksleutels is moeilijk af te lezen, en de consoles lijken weggehakt.

De interpretatie van de huidige eerste verdieping is niet helemaal duidelijk. De voorgevel aan de St.-Jorispoortkant veruiterlijkt een insteekverdieping of "hangende kamer", en ook de geringe hoogte zelf van de kamer binnenin is specifiek voor een dergelijk tussenniveau dat bij de gelijkvloerse, commerciële ruimte kon worden betrokken. Toch lijken ons de stevige moerbalken als drager voor deze vloer hier eerder te wijzen op een volwaardige verdieping, die niet zozeer was afgestemd op het contact met de winkel op het gelijkvloers. De roostering is hier gelegen zoals op het gelijkvloers, en is aan de St.-Jorispoort geheel vrijgemaakt: de moerbalkconsoles zijn weggehakt, maar één strijkhoutconsole bleef bewaard, terwijl ook de aan de zijkant lichtjes afgeschuinde moerbalksleutels nog aanwezig zijn. Tot voor kort zaten hier nog fragmenten van kalkwelfsels tussen de kinderbalkjes, een plafonddecoratie die enigszins de eenvoud van de vorm der moerbalksleutels kan verklaren.

In het middenvak tegen de scheidwand met het nr. 30 zit het schouwwelfsel ter ondersteuning van de schoorsteen erboven.

Het is ook hier dat de muurdecoratie in kwestie werd aangetroffen, waarover verder uitvoerig verslag.

Van dit niveau af is de houten spiltrap nog volledig bewaard.

De -nu tweede- verdieping is van normale hoogte. Hier verandert ook de roostering van de voorkamer van drie vakken evenwijdig, tot twee vakken loodrecht op de gevelwand, zoals de straatgevel voorspelde.

Alles is hier nog bestopt door bepleistering, maar de profielen van de plafondconstructie zijn blijkbaar nog aanwezig en houten kwartbolle consoles ondersteunen het strijkhout.

Midden in de oostwand moet oorspronkelijk een haard gezeten hebben.

Op de zolderverdieping is van het origineel spant spijtig genoeg niets meer te zien, door de modernisering van de gevels en de dakhelling: de punt- of trapgevel werd omgebouwd tot lijstgevel met aangepast dak.

Vondst van muurschilderingen ... (1)

Op de tussenverdieping van het gebouwtje werden onder meerdere overschilderingslagen veelvuldige sporen ontdekt van de oorspronkelijke muurdecoratie uit de bouwtijd.

Het is een geschilderde versiering van opschriften in zwarte gotische letter-

tekens op witte grond, waarbij elk der vijf lijnen steeds met een rode Romeinse hoofdletter begint.

De teksten kregen telkens een omkadering van een \pm 17 cm brede decoratieve band van lijnen in donker- en lichtgele oker, met zwarte, licht- en donkergrijze schaduwlijntjes, die dus een imitatie moest verbeelden van een zwaar geprofileerde, vergulde lijst.

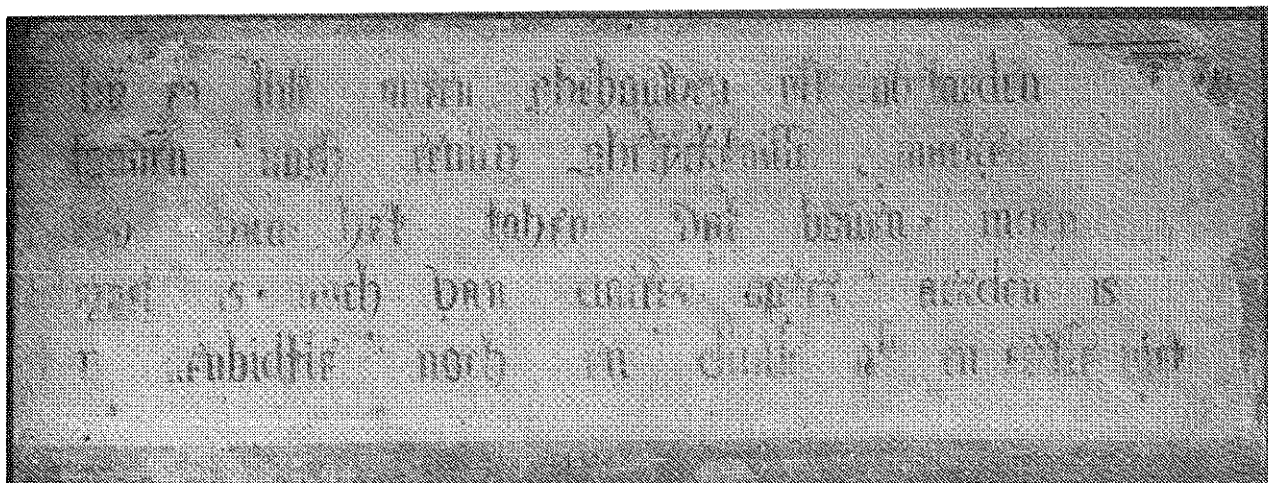
Elk omkaderd opschrift past net tussen de balktravee in -een 180 cm van balk tot balk, zit net onder de kinderbalkjes en begint op een hoogte van \pm 140 cm boven de vloer. De plintdecoratie bestaat blijkbaar uit een egaalkleurige grijsblauwe lambris met zwarte, 1 voet hoge stootband onderaan. Dit voor zover we kunnen opmaken uit het nog vrijgelaten gedeelte van de wand, namelijk gesitueerd tegen de scheidsmuur met het nr. 30 net bij het raam.

Dit voortgaande op het best bewaarde exemplaar van de reeks, gelijkmatig over de kamerwanden verdeeld, en waarvan elk paneel een andere tekst droeg, zoals de ontdekkers getuigden. De andere panelen waren in veel minder goede staat en lieten niet meer toe de tekst te ontcijferen. Zij lagen rechts van de vroegere schoorsteen, tegen de binnenmuur en tegen de scheimuur met het nr. 26. Het lijkt wel voldoende duidelijk hoe deze decoratie ruimtelijk was opgevat en welk een effect ze kan hebben gehad als geheel.

De tekst van het ons ter studie gelaten paneel luidt als volgt:

"Ghy en sult gheen ghehouwen oft ghesneden
Afgoden noch eenich ghelyckenisse maecken
Noch van het tghene dat boven inden
Hemel is noch van datter opter aerden is
En aenbidtse noch en dintse oft en eertse niet"

Foto N. Tasseel

Het betreft hier een passage uit het Oude Testament, namelijk Exodus XX, 4-5 of Deuteronomium V, 8-9:

"Gij zult U geen gesneden
beeld noch enige gelijkenis maken
van hetgeen boven in de
hemel is, noch van hetgeen onder op de aarde is,
noch van hetgeen in de wateren onder de aarde is.
Gij zult U voor hen niet buigen noch hen dienen"

Dergelijke stichtende opschriften in het burgerinterieur zijn zeker niet zeldzaam geweest in de 16de eeuw. Toch vonden we er nog erg weinig concrete voorbeelden van.

We kennen een zij het zeer fragmentair spoor van een bandrol met niet meer leesbare gotische letters, gevonden tijdens interieurarcheologisch onderzoek in "het Sweert", Oude Koornmarkt nr. 11, daar eveneens gesitueerd op de wand vlak bij het raam, op de insteekverdieping boven de winkel (2).

Vooraf de laatgotische balkbeschildering van "den Gulden Greffoen", Hoogstraat nr. 37 -ook daar weer op de insteekverdieping- van drie bandrollen met moraliserende rijmen in gotisch schrift doen ons veel denken aan de hier gemelde vondst (3).

Interessant is verder een archieftekst die zeer waarschijnlijk een dergelijke versiering beschrijft, destijds "geschildert by my Peeter Leys int Hoff van Tongerlo ten huuse van myn heere den burgemeester der Stadt van Antwerpen Heere van Sint Aidegonde" tussen 23 december 1583 en 1 juli 1584:

"in groote saelette voor de schouwe de thien geboden geschreven versiert met comportementen / de herdt boven oock geschildert ... (4)".

We verwachten in de toekomst bij onderzoek nog meer van dit soort versieringen aan te treffen, en vermoeden dat het wel eens een traditioneel decoratief element zou kunnen geweest zijn van het Antwerpse burgerinterieur van de tweede helft van de 16de eeuw.

Het pand St.-Jorispoort nr. 28 in de archieven ...

De St.-Jorispoort situeert zich in het gedeelte van de derde stadsuitbreiding in de periode 1295-1314, toen de St.-Jorispoort de toegang vormde voor al wat uit de richting Mechelen-Brussel, Lier en Leuven kwam, en zo gedeeltelijk de vroegere Kammerpoort verving. In de jaren 1543-1545 werd de oude St.-Jorispoort vervangen door een nieuwe, de Tweede St.-Jorispoort, beter bekend als Keizerspoort, iets verderop, wat gepaard ging met het heraanleggen van de huidige St.-Jorispoort als straat (5).

De Schermersstraat werd blijkbaar pas getrokken omstreeks 1545 en liep van de oude naar de nieuwe poort. De Gilde van de Schermers had er sinds 1552 haar oefenterrein, waarbij de oude St.-Jorispoort in 1579 tot Schermershuis werd omgebouwd en nog tot 1894 bleef bestaan (5).

Mogelijk zijn de invallen van de Spanjaarden in 1576 niet vreemd geweest aan de brand die tussen 1574 en 1579 de verder besproken reeks huisjes in de as legde, aangezien we weten dat o.m. bij de oude St.-Jorispoort hevig gevochten is geworden.

13 augustus 1574 wordt het pand nog beschreven als "Een huys van(de) sesse huys(en) metter plaetsen metten gebruycken van(den) borneputte & regenbacke fundo et omnibus p(er)t(inentii)s geheeten Sint Thomas" gelegen tussen een huis naar de Keizerspoort toe, en een huis en erf naar de St.-Joriskerk toe "comen(de) achter inde strate bijder veste aldaer" (6).

Op 25 juni 1579 wordt het aanpalende eigendom (nu nr. 30, de snoepwinkel) beschreven als "Een stuck erven metten kelde(re) toegange & gebruycke van(den) borneputte & regenbacke ... fundo et o(mn)ibus p(er)t(inentii)s daerop een huys gestaen heeft dwelck afgebrant is" gelegen tussen "Evaert Peeters des backers erve daer oyck een huys opgestaen heeft genaempt St.-Thomas" en het erf van het huis met naam het Gulden Cruys "dwelck oyck afgebrant is" (7).

Ons vermoeden dat de hele rij huizen zonder uitzondering is afgebrand en in één trek is heropgebouwd, wordt bevestigd langs een beschrijving gedateerd 16 juli 1580:

"Een stuck erve cum fun(do) et p(er)t(inentii)s daer een huys nu affgebrant synde op te stae(ne) plach dwelck genaempt was St.-Thomas" tussen een erf enerzijds en twee huizen anderzijds, achteraan uitkomend op de straat bij de vest (8).

Op 21 november 1607 wordt in een eigendomsoverdracht het pand in alle duidelijkheid beschreven als zijnde "eene huysse eertyts genaempt Sint Thomas ende nu Adam ende Eva / wesende een(e) backerye met winckel / kelder / ganghe keucken / neercamer / bovencameren / solders / gemeynen borneputte regenbacke / gronde en toebehoorten gestaen ende geleghen by skeysers poorte ... comende achter aende strate byde veste aldaer". Het erf "daerop zy (= wijlen Nicasius van Beveren en(de) Marie Hubrechts syn wyff) tvoors(chreven) huys gebouwt ende getymmert hebben" hadden ze op 16 juli 1580 gekocht (9).

Het huis "St.-Thomas" werd dus, samen met minstens vijf andere panden links en rechts ervan (10), tussen 1574 en 1579 door brand vernield, en vermoedelijk kort na 1580 nieuw opgebouwd en herdoopt als "Adam en Eva" (11).

De huidige structuur van deze huizen (enkel nr. 28 = "Adam en Eva" en nr. 30 = "Groenen Draeck" resten ons nog) en ook hun stenen gevels dateren uit die periode, terwijl hoogstwaarschijnlijk de onderkeldering uit de vorige bebouwingsfase is herbruikt geworden.

We menen echter niet zover te mogen gaan de teruggevonden muurschilderingen eventueel te beschouwen als zijnde resten van een versiering uit die vorige fase, op muren die overeind zouden zijn gebleven. Dit brengt ons dus voor deze interieurdecoratie bij een datering van begin de jaren '80 van de 16de eeuw.

Tevredenheid ...

De vondst van muurschilderingen in het pand St.-Jorispoort nr. 28 mag in vele opzichten gelukkig genoemd worden. Vooreerst is er de manier waarop ze ons bekend is geworden. Dat eigenaars of bewoners voorzichtig en met aandacht te werk gaan bij het moderniseren van hun woning is lofwaardig. Dat contacten worden gezocht met mogelijk geïnteresseerde groepen of diensten, zoals hier het geval is geweest, is zéér positief. Dat bovendien van openbare diensten uit een beroep wordt gedaan op onze Vereniging, mag eveneens als een zeer goed teken beschouwd worden. Wijzelf hebben op onze beurt de hulp ingeroepen van de Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg en de Conserveringsploeg voor de conserverende behandeling van deze interessante vondst (12).

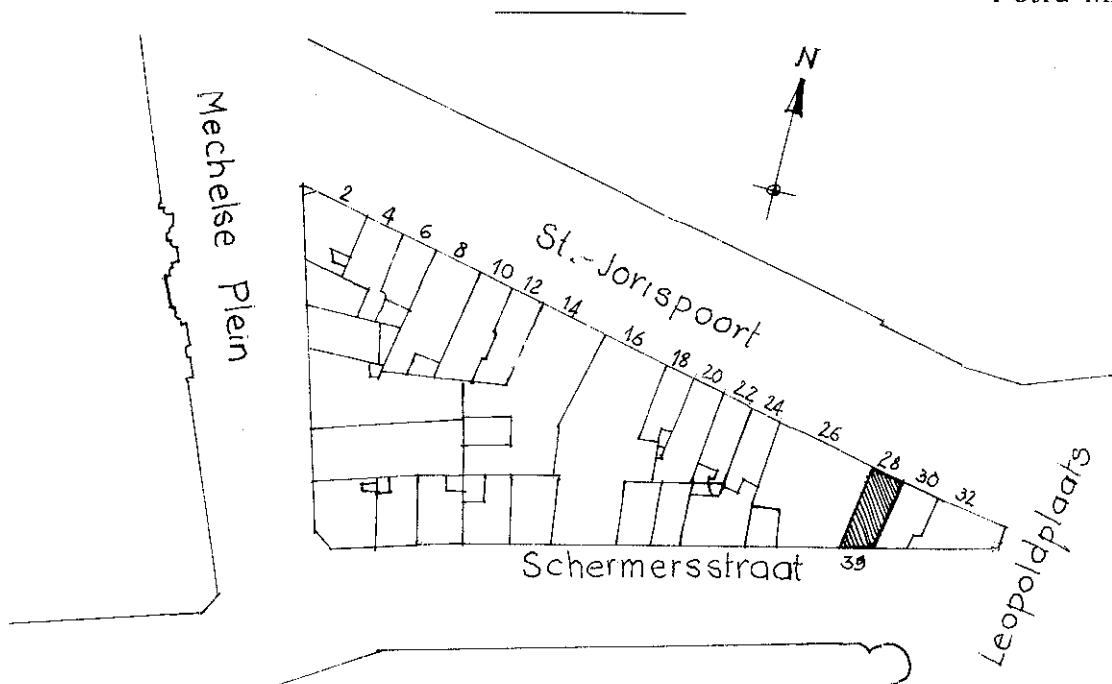
Dankzij deze gelukkige samenwerking is dit waardevol kleinood gered en behandeld met gepast respect.

Noten

- (1) Deze vondst werd reeds opgenomen in de begeleidende publicatie bij de tentoonstelling in het kader van de herdenking van de scheiding der Nederlanden die doorging in het Jordaenshuis van 17 augustus tot 29 september deze zomer. Zie P. MACLOT, De decoratieve afwerking der wanden in het Antwerpse burgerinterieur omstreeks 1585, in P. MACLOT (red.), Rijke Vorm en Bonte Kleur in 't Antwerps Burgerinterieur omstreeks 1585, Antwerpen, 1985, p. 33 + afbeelding.
- (2) P. MACLOT, Zestiende-eeuwse figuratieve muurschilderingen en andere interieurgegevens in het Gulden Sweert, Oude Koornmarkt nr. 11, Bulletin van de Antwerpse Vereniging voor Bodem- en Grotonderzoek, 1984, nr. 6, p. 35.
- (3) P. MACLOT, Een staartje aan "den Gulden Greffoen": drie gotische tekstbanden ontdekt ..., Bulletin van de Antwerpse Vereniging voor Bodem- en Grotonderzoek, 1984, nr. 1, pp. 21-24.
- (4) SAA, R 1968, A^o 1584/85, ingebonden s.p. (mededeling van R. Adriaenssens, waarvoor onze dank).
- (5) G. ASAERT, De Late Middeleeuwen, in L. VOET et alii, De Stad Antwerpen van de Romeinse tijd tot de 17de eeuw., Borgerhout, 1978, p. 51.
- (6) SAA, SR 340, f° 384 r°: 13 augustus 1574.

- (7) SAA, SR 359, f° 133 v°: 25 juni 1579.
- (8) SAA, SR 361, f° 197 r°: 16 juli 1580.
- (9) SAA, SR 467, f° 413 v°: 21 november 1607.
- (10) SAA, SR 468, f° 218 v°: 15 oktober 1607.
- (11) Blijkbaar bezat de familie nog "eene hoveniershoff geheeten Adam en Eva, gestaen ende geleghen buyten Sint Jorispoorte opden Mechelsen steen weck ..." (SAA, SR 467, f° 415 v°: 21 november 1607). Vandaar misschien de keuze van deze naam voor hun nieuw opgebouwde huis.
- (12) Onze bijzondere dank gaat hierbij uit naar Mevr. M. Buyle, inspecteur A.R.O.L., die de conservering uitvoerde, en naar Mevr. M. Manderyck, inspecteur interieur A.R.O.L., voor haar belangstelling.

Petra MACLOT

Résumé

Au cours de petits travaux d'aménagement des fragments de peintures murales ont été découverts au niveau de la mezzanine du n°28 de la Sint Jorispoort à Antwerpen. Via les services de la Ville nous avons été invités à examiner la trouvaille.

Il s'agit d'une décoration composée d'une série de panneaux de textes en écriture gothique, noir sur fond blanc, encadrés d'une imitation de cadre mouluré et doré. Les panneaux se trouvent à une hauteur d'environ 1,40 m. du sol et s'étendent jusqu'au plafond. Ils s'insèrent chaque fois entre deux poutres (1,80 m.). Le lambris semble avoir été peint en bleu clair avec une plinthe noire d'environ 30 cm.

Seul l'exemplaire le mieux conservé nous fut mis à disposition pour étude, les panneaux qui couvraient les autres murs étant trop fragmentaires pour être déchiffrés. Ce texte représente un passage de l'Exode XX, 4-5 ou le Deutéronome V, 8-9.

D'après des documents d'archives cette peinture date de peu après 1580, date de réédification après incendie de cette maison, appelée "Adam & Eva" depuis.

Le panneau en question a été soigneusement consolidé grâce à l'intervention des services de l'Etat.